

OSMANLI DÖNEMİ BURSA SU YOLLARININ BAKIMI ve ONARIMINDA VAKIFLARIN ROLÜ

Cafer ÇİFTÇİ*

ÖZET

Bursa, eski dönemlerden bu yana şifalı kaplıca suları ve Uludağ'dan gelen içme suyu kaynaklarıyla, âdetâ bir su şehri olarak nitelendirilebilir. Bu suların değişik ihtiyaçlara cevap verecek şekilde kullanılması, mevcut bulunan alt yapının sürekli olarak bakımını ve onarımını sağlamakla mümkün olabilirdi. Osmanlı döneminde bu işin gerçekleştirilmesinde vakıfların büyük rolü vardı. Bu çalışmada, su kanallarının bakımına ve tamirine yönelik amaçlar için, Bursa şehrinde kurulan vakıflar hakkında bilgiler verilmektedir. Vakıfların işleyiş sistemi, şehrin ana su kaynakları ve içme suyu tarihine ait bilgiler de, çalışmanın kapsamı içerisindedir. Çalışmanın ana kaynağını oluşturan arşiv malzemesi, Bursa şer'îye sicillerinden elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Su Yolları, Osmanlı Vakıfları, Bursa.

ABSTRACT

The Role of Waqfs in the Maintainance and Repair of Water Channels of Bursa

Bursa may be called, so to speak, "the city of water", with its healing spasm and drinking water sources springing from Uludağ, which are as old as history. Using these water sources so as to meet a variety of needs required maintaining and repairing the existing infrastructure every now and then. The waqfs (pious foundations) played a great part in accomplishing this task during the Ottoman period. This studies gives

* Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

information about the waqfs in the city of Bursa established for maintaining and repairing the water channels. Within the scope of this study are also the way that this system worked and the history of the main water sources and the potable water of the city. The archived materials, on which this study mainly draws upon were obtained from the judicial registers of Bursa.

Key Words: *Hqveduct, Ottoman Waqfs, Bursa.*

Su; normal sıcaklık ve basınç altında sıvı halde bulunan, her molekülü bir oksijen ile iki hidrojen atomundan oluşan renksiz, kokusuz ve tatsız maddedir. Tanım olarak düşünüldüğünde zihinlerimizde fazla bir iz bırakmayan bu kelime, pek çoğumuzun farkında olmadan günlük hayatta kullandığı deyimlerde sıkça geçmektedir; su gibi bilmek, su gibi ezberlemek, su gibi terlemek, su koyuvermek, su yüzüne çıkmak, suyunu çekmek. Bir başka açıdan bakıldığında, erişkin insanda vücut ağırlığının yaklaşık olarak yüzde yetmişinin sudan meydana geldiği ve yeryüzünün üçte ikisinin suyla kaplı olduğu dikkate alınır, bu maddenin hayatımız açısından ne derece önem teşkil ettiğini fark edebiliriz.

Anadolu folklorunda suyun mühim bir yeri vardır. Temizliğin, saflığın ve iyiliğin simgesi olarak nitelendirilen su, toplumumuz için saygı duyulan bir nimettir. Yeni bir eve taşınırken ayna, su ve mushaf götürmenin uğur getireceği, doğumu kolaylaştırmak için hamile bir kadının kolay doğum yapmış birinin avucundan su içmesi gerektiği, gece ateşe su döken birinin başına kötülük geleceği, güvey evine girerken gelinin etrafa su serpmesinin uğur getireceği, Anadolu'nun bazı yörelerinde bugün de yaşanan bazı inanışlardır.

Anadolu'nun en güzel şehirlerinden biri olan Bursa'nın sıcak ve soğuk suları, geçmişten günümüze kadar şöhretini devam ettiren bir özelliğe sahiptir. Şehrin Bizans hakimiyeti altında ilk geliştiği *İmparator Iustinianos* döneminde (527-565), şimdi Çekirge adıyla anılan semtin olduğu bölgede, *Pythia* adıyla sıcak su kaynaklarının bulunduğu bir su şehri olarak kurulduğu bilinmektedir¹. Osmanlıların eline geçtikten sonra ise, her tarafında oluşturulan hamamlar ve çeşmeler vasıtasıyla Bursa'nın tam bir su şehri konumuna geldiği görülmektedir².

¹ N. R. Belger, "Su Şehri Bursa", *Yapı Kredi Bankası Bursa Şubesinin Açılış Hatırası*, Bursa, 1948, s. 42; E. Diez, "Bursa", *İslâm Ansiklopedisi* 2, 5. Baskı, İstanbul, 1979, s. 810.

² Hamamlar hakkında bkz. Kepeci K. *Bursa Hamamları*, Bursa, Halkevi Neşriyatı, 1935; Çeşmeler hakkında bkz. A. S. Özer, *Geçmişten Günümüze Bursa Çeşmeleri*, Bursa, Buski Yayınları, 1999.

Bursa'ya ait en eski su yapıları ve yollarının *Annibal*'e ait olduğu bilinmektedir. Kartaca kumandanı *Annibal* Kuzey Afrika'da yapılan *Zama savaşlarında*, Roma ordularına yenildikten sonra, M.Ö. 202 tarihinde *Bithynia Krallığı*'na sığınmıştır. *Bithynia Kralı Prusias I*, Bursa'da yaptırdığı imar faaliyetleri esnasında *Annibal*'in fikirlerinden istifade etmiştir³. Hisar'da kırk odalar mahallesindeki iki evde bulunan ve on üç basamaklı merdivenle inilen yer altı çeşmelerinin de, *Annibal* tarafından yapıldığı bilinmektedir⁴.

Osmanlıların eline geçmesinden sonra Bursa'da sıcak ve soğuk su kaynaklarından istifade edilerek çok sayıda çeşme, su kanalı ve hamam yaptırılmıştır. Osmanlı şehirlerinin temiz tutulması ve bu iş için gerekli olan suyun sağlanması ve altyapının oluşturulması, diğer beledi faaliyetler kadar önem taşımaktadır. Temizlik konusundaki hassasiyete şu hadise güzel bir örnektir: *Bursa'da Gökdere suyu üzerinde bulunan bir değirmenin suyunun yola akarak çevreye zarar verdiği ile ilgili olarak İstanbul'a şikayette bulunulmuş, inceleme neticesinde, söz konusu değirmene gelen insanlara ait at ve katır gibi hayvanların pislikleri değirmen suyunun aktığı arkin kenarına boşaltıldığından, değirmenin suyunun çevreyi kirlettiği tespit edilmiş ve bu durumun önüne geçilmesi için Bursa kadısından gereğinin yapılması istenmiştir*⁵.

Bursa'nın bol su kaynaklarına sahip olması, şehirde çok sayıda değirmenin oluşturulmasında etkili olmuştur. Bursa'da bulunan değirmenlerin çoğu, şehrin içerisinden geçen dere kenarlarında kurulmuş ve su gücü ile çalıştırılmıştır. Zaten arşiv belgelerinde değirmen ifadesi yerine *âsiyâb* kelimesinin kullanılması ve bu kelimenin sadece su değirmenleri anlamına gelmesi, durumu açıklamaya yetmektedir. Özellikle *Gökdere suyunun* aktığı vadinin kenarlarında bu değirmenleri sayısı oldukça fazlaydı⁶. Değirmen sahipleri arasında bazen tatsız olaylar yaşanabilmekteydi. Örneğin *Cilimboz deresi* üzerinde bir değirmen sahibi olan kadın, kendi değirmeninin bulunduğu derenin karşı tarafına yeni bir değirmen inşa eden adamı şikayet

³ K. Baykal, *Bursa ve Anıtları*, Bursa, Hakimiyet Tesisleri Baskısı, 1993, s. 7.

⁴ K. Baykal, *2000 Yıllık Bursa'nın Belediyesi*, Bursa, Öz Kardeşler Matbaası, 1976, s. 24.

⁵ Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *5 Numaralı Mühimme Defteri (973 / 1565-1566)*, Ankara, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, 1994, s. 123 mad. 694.

⁶ Örneğin, El-hâc Şeyh Paşa evkafı mütevellîsi Abdü'l-vahhab Çelebi ibn-i Ahmed 1601 senesinde, vakfın Gökdere'de bulunan değirmenini üç yıllığına yevmî dört akça ile, kirası aydan aya ödenmek suretiyle Şa'ban bin Cafer'e kiralamaktadır. Ayrıca mütevellî, vakfa ait değirmenin tamirâtı için 400 akçayı da kiracıya vermektedir. Bkz. *Bursa Şer'îye Sicilleri*, Ankara Milli Kütüphâne, Yazmalar Bölümü, B-154, 6b.

etmektedir. Adam suyu kendi değirmeni tarafına yönlendirdiğinden, kadının değirmeninin daha ağır dönmesine sebep olmaktadır⁷.

Suların paylaşımı meselesi, belirli kurallar içerisinde gerçekleştiriliyordu. Kanallardan akan suyun kullanımı belirli şahıslara, toplumlara veya kurumlara tahsis edilmişti. Bu durumun aksatıldığı zamanlarda insanlar arasında tartışmalar ortaya çıkabilmekteydi. Örneğin, *Cum'alı Kızık* ve *Fidye Kızık* köyleri halkının, Uludağ'da bulunan *Kırkpınar* adlı yerden gelen su hususunda münakaşa halinde oldukları görülmektedir. Her iki köy toplumu, bahçe ve tarlalarında bu suyu ortak paylaşarak kullanırken, bir süre sonra *Fidye Kızık* halkı bu paylaşımına razı değildir ve *Cum'alı Kızık* halkı bu durumdan şikayetçi olmuştur⁸. Bir başka örnekte, Bursa'da bulunan *Akçağlayan* suyunun kullanımının; *Yıldırım İmâretine*, *Şeyh Tâceddin Zâviyesine* ve *Hoca Bahşayış* adlı şahsın evine tahsis edildiği görülmektedir. Ancak bu su kanalına dışarıdan müdahale edilerek başkaları tarafından kullanıldığı tespit edildiğinden, durumun önlenmesine dâir Bursa kadısına hüküm yazılmıştır⁹.

Bursa'nın bol suya sahip olması şüphesiz Uludağ'da bulunan çok sayıda su kaynaklarına bağlıdır. Ancak Bursalı halk Uludağ'ın sadece içme suyu kaynaklarından istifade etmiyordu¹⁰. Kış aylarında dağa yağın kar, yer altındaki depolarda saklanarak yiyecek ve içeceklerin soğutulmasında kullanılıyordu. Örneğin Bursa'da bulunan *Şüşteri Çarşısındaki* boyacılar esnafı, halkın sıcak yaz günlerinde çarşı içerisindeki çeşmelerden içtiği suyun soğuk olması amacıyla *selc (buz) vakfi* oluşturmuştu¹¹. Uludağ'ın karları saray için bile bir ihtiyaç maddesiydi. Bursa'dan Edirne'ye, saray için buz getirilmesine dâir yeniçeri ağasına verilen 1571 tarihli bir hükümde, *İstanbul'da her kimin firkaresi varsa alub miri kafirlerden yeterli miktarda*

⁷ Bkz. H. Gerber, *Economy and Society in an Ottoman City: Bursa, 1600-1700*, Jerusalem, Ben-Zvi Printing Enterprises, 1988, s. 77.

⁸ Bu durumu anlatan arşiv belgesi *Cum'alı Kızık* köyünde bulunan müzenin girişine çerçeve ile asılmıştır. Ayrıca bu belge hakkında bkz. Kırayoğlu M., "Cumalıkızık, Tarihsel Dokusunu Koruyan Bir Osmanlı Vakıf Köyü", *Bursa Defteri* 1, Mart 1999, ss. 52-54.

⁹ Şahin İ.-Emecen F., *II. Bâyezid Dönemine Ait 906 / 1501 Tarihli Ahkâm Defteri*, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1994, s. 57-58.

¹⁰ 1915 yılında şehrin su vaziyetinin tetkiki Fransız mühendislerinden Bonmezon'a ihale edildiğinde, bu şahsın Bursa suları ile ilgili projesinde, Uludağ sularından elektrik çıkarmak düşüncesinde bile olduğu görülmektedir. Bkz. İ. Uzer, *Bugünkü Bursa Suları*, Bursa, Vilayet Basımevi, 1941, s. 8.

¹¹ *Bursa Şer'îye Sicilleri*, B-195, 38b.

kürekçi koyup, padişah emri ile Bursa'ya gidilip ferman olunan yüz yük buzun temin edilerek Rodoscuk iskelesine getirilmesi bildiriliyordu¹².

Bursalı halk, Uludağ'ın; başta kestane ve çilek olmak üzere yetişen meyvelerinden, derelerinde yaşayan alabalıklardan, hayvanlarını ilkbahardan itibaren otlatmak için yaylalarından ve çeşitli ağaçlarından elde ettiği odun ve kerestelerinden yararlanmaktaydı. Uludağ'dan saray mutfağına balık bile gönderilmekte ve halkın bu derelerden avlanmasının sınırlı tutulduğu görülmektedir. *Keşiş Dağından* (Uludağ'dan) saray için balık getirilmesine dâir Bursa kadısına gönderilen 1571 tarihli bir hükümde, *dağdan akan nehirlerden eskiden olduğu üzere Hassa-i Hümayun için tutulan balıkların avlanmasına hariçten bazı kimselerin dahl olduğu ve bu duruma engel olunması* emrediliyordu¹³.

Yukarıda verilen bilgilerden sonra, Osmanlı döneminde Bursa'da bulunan su kanallarının, özellikle mahalle halkı tarafından kurulan vakıflar vasıtasıyla, bakım ve onarımının nasıl gerçekleştirildiğini ortaya koyabiliriz. Bursa eski dönemlerden bu yana diğer Anadolu kentlerine nazaran, gerek şifalı kaplıca suları ve gerekse Uludağ'dan gelen değişik tatları ihtiva eden buz gibi su kaynaklarıyla, âdetâ bir su şehri olarak nitelendirilebilir. Bu suların değişik ihtiyaçlara cevap verecek şekilde kullanılması, oluşturulacak alt yapı ve bu altyapının devamlı bir şekilde kontrolünü sağlamakla mümkün olabiliyordu. Bu işin gerçekleştirilmesinde, sosyal dayanışma içerisinde yaşayan mahalle halkının kurduğu vakıfların büyük rolü vardı. Oluşturulan vakıfların zaman içerisinde hizmet edemez hale gelmesi sonucunda, şehir hayatında büyük sorunlar ortaya çıkabiliyordu. Örneğin; *1742'de Bursa'da Emir Sultan'ın câmisi, türbesi ve diğer binalarının güney tarafının yüksek kesimlerinde, üç yerde birbiri hizasında, eskiden beri ayazma tabir olunan sular çıkmaktaydı. Bu suları mahallelere akıtmak için mecrâlarına künkler konmuş ve bu mahallelerdeki halkın oturduğu evlere sular verilmiştir. Ancak su yollarının bakımı ve tamiri uzun zamandan beri ihmal edildiğinden, menbalarına ve mecrâlarına konulan künkler zaman geçtikçe harap olmuş ve sular menbalarından yere batıp, yerin altından inişli tarafa doğru yollar bulup, akmaya başlamıştır. Akan bu su geçtiği yerlerdeki toprağı yumuşatıp sürüklediğinde, üzerlerinde bulunan evler ve binalar yavaş yavaş yerle beraber kaymağa başlamış, bazıları tamamen yıkılmış ve bazıları da parça parça olmuştur. Burada bulunan ev sahiplerinin birçoğu evlerini bırakıp başka mahallere nakletmişler ve evlerdeki sular kesilmiştir*¹⁴.

¹² A. Refik, *Onuncu Asr-ı Hicri'de İstanbul Hayatı (1495-1591)*, İstanbul, Enderun Yayınları, 1988, s. 5.

¹³ y.z.e., İstanbul, 1988, s. 4.

¹⁴ K. Kepeci, *Bursa Kütüğü*, Bursa Eski Harfli Yazma ve Basma Eserler Kütüphanesi, Genel No: 4520, II / s. 25.

Bursa'da oluşturulan vakıflar sayesinde, suyun çeşitli alanlarda kullanılması çok iyi bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Özellikle mahalleli halk tarafından oluşturulan *avâriz vakıfları*, bu işte en etkin kurumlardı. İlk oluşturuldukları dönemlerde sermayeleri akar veya para olarak tahsis edilen *avâriz vakıfları*, *avâriz* vergilerini ödemekte güçlük çeken halkı desteklemek için kurulmuşlardı. Daha sonraki dönemlerde *avâriz* tarzındaki vergilerin halktan toplanması uygulamasının önemini kaybetmesi üzerine, bu vakıflar gelirlerini farklı harcamalara aktarmaya başlamışlardı. Zaman içerisinde aslı görevi dışındaki alanlarda ödeme yapan *avâriz vakıfları*, *avâriz akçası* ve *avâriz sandığı* olarak da nitelendirilmişlerdi¹⁵. Akarların yıllık gelirleri, paraların ise işletilmek suretiyle elde edilen nemaları, *avâriz vakıflarını* finanse etmekteydi. Mahalleli halkın birbirleri ile dayanışma içerisinde kurdukları *avâriz vakıflarının* yerine getirdiği önemli bir işlev de, mahallede yer alan çeşmelerin, temiz ve pis su kanallarının yapımı, bakımı ve onarımı ile ilgilidir.

Bursa'da bulunan ve su kanallarının bakımı ve tamiri hususunda oluşturulan *avâriz vakıflarının* büyük bir kısmı sermaye yönünden *para vakfi* niteliğindedir. *Para vakfi* ise; vakıf yapma salâhiyetine sahip, âkil, bâliğ ve hür olma niteliklerini taşıyan bir ya da birden fazla şahsın, kendilerine ait paralarını bir daha geri alamamak şartıyla, hayır amacıyla bir *mütevellîye* işletmek üzere teslim etmesi ve bu işlemin kadı tarafından tescili ile oluşturulmaktadır. Sermayeleri paralardan oluşan *avâriz vakıfları*, gelir elde etmek için bu paraları *muâmele-i şer'îye* yöntemi ile kredi ihtiyacı olan şahıslara yıllık % 10 ile % 15 arasında değişen *murâbaha* oranlarıyla verirlerdi. Örneğin vakıftan % 10 *murâbaha* oranı ile 200 guruş kredi alan bir şahıs, sene sonunda vakfa 220 guruş ödemek durumundaydı. Böylece vakıf bir senede bu kişiden 20 guruş kazanmaktaydı. Şahıslara verilen bu kredilerden sene sonunda elde edilen toplam nemalar ile de, vakıfların kuruluş amaçları gerçekleştiriliyordu.

İncelediğimiz konu ile ilgili olarak Bursa'da vakıf kurucularının, çeşme ve su kanallarının bakımına yönelik olarak *ta'mîr-i mecrâ-yi âb*, *mecrâ-yi râh-ı âb-ı çeşme*, *ta'mîr-i çeşme*, *mühimmât-ı musluklar*, *ta'mîr-i kârîz* amaçlarıyla vakıflar oluşturdukları görülmektedir¹⁶. Bu vakıflar; mahalle, çarşı ve köylerde yer alan sokak ve ev çeşmelerinin ya da dinî, sosyal veya eğitim amaçlı kurumlara ait su şebekelerinin bakımı ve onarımı için kurulmuşlardır. Su şebekelerinin ve kanalizasyonlarının tamirinde

¹⁵ Bkz. Ö. L. Barkan, "Avâriz", *İslâm Ansiklopedisi* 2, İstanbul, 1993, s. 18; İpşirli M., "Avâriz Vakfı", *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 4, İstanbul, 1991, s. 109.

¹⁶ Bkz. *Bursa Şer'îye Sicilleri*, B-195, 11a; B-245, 15b.

çalıacak çeşmeci veya yapım ve onarım sırasında kullanılacak talaş ve benzeri malzemeler için bile kurulmuş vakıflara rastlanabilmektedir.

Yukarıdaki açıklamalardan sonra, su kanallarının ve çeşmelerin bakımı ve onarımı amacıyla kurulan vakıflar hakkında örnekler verebiliriz. Osmanlı Devleti'ne ait değişik bölgelerde, su kanallarının ve çeşmelerin finansmanı çoğunlukla devlet adamları veya hayır sahibi kişiler tarafından karşılanmaktaydı. Özellikle Osmanlı padişahları ve saray erkânı, su yolları ve çeşmelerin yapımı, bakımı ve onarımı için değişik şehirlerde çok sayıda vakıf kurmuşlardır. Örneğin *Kanunî Sultan Süleyman, Kağıthâne* sularının İstanbul'a akıtılması amacıyla bir vakıf ihdas etmişti¹⁷. Padişah dışında devlet adamları da, vakıf kurma konusunda faaldiler. Mısır'da *Bayram Paşa* adlı bir devlet adamının, yazın *Nil Nehrinin* taşkınca aktığı aylarda, taze suyun sarnıçları doldurması amacıyla taşınması için, 800 para tahsis ederek bir vakıf kurduğu görülmektedir¹⁸. Padişahlar ve devlet adamlarının yanı sıra, su yollarının yapımı ve bakımı hususunda, mahalle ve köylerde yaşayan fertler de, tek başına ya da bir araya gelerek vakıf kurmaktaydılar. Örneğin bir mahallede; *bazı hayır sahiplerinin inşâ ve ihyâ eylediği çeşmenin kaynağı körlenip, suyu çekilmiştir*. Mahalle halkı bu mahallede oturan ve ekonomik durumu iyi olan *Baradoğlu nâm Mığdıs Kiregos zimmîden*, onarım için istekte bulunmuş ve o da kimseyi dahil etmeden, tamiri kendisi üstlenerek kaynağı açtırmıştır. Ayrıca başka mahallerden su alıp, suyu daha da arttırmıştır¹⁹.

Osmanlı topraklarında su yollarının yapımı ve bakımı için oluşturulan birkaç vakıf örneğinden sonra, Bursa'da aynı amaçla oluşturulan vakıflar hakkında bilgiler verebiliriz. Bursa'da su kanallarının ve çeşmelerin yapımı hususunda katkısı büyük olan şahıslardan bir tanesi *Şeyhü'l-İslâm Kara Çelebizâde Abdülazîz Efendi*'dir. Bu kişi, ulemadan olup Yenişehir, Mekke, Edirne ve İstanbul kadılıklarında bulunmuş, ardından *Şeyhü'l-İslâm* mertebesine yükselmesine rağmen kısa bir süre sonra görevinden azledilerek Sakız'a gönderilmiş, oradan da Bursa'ya gelerek yerleşmiştir. Setbaşı köprüsünden Işıklar'a çıkan yol üzerinde *İshak Şah mahallesinde, Müftüönü* denilen mahaldeki ecdadının vakıf evinde oturmakta iken 1657 tarihinde vefat etmiştir²⁰. *Abdülazîz Efendi, Müftü suyu* adıyla anılan suyu, Uludağ

¹⁷ İ. Ateş, *Kanunî Sultan Süleyman'ın Su Vakfiyesi*, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987, s. 31.

¹⁸ Behrens-Abouseif D., *Egypt's Adjustment to Ottoman Rule Institutions, Waqf & Architecture in Cairo (16th & 17th Centuries)*, Leiden, E. J. Brill, 1994, s. 214.

¹⁹ H. B. Kunter, "Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri", *Vakıflar Dergisi I*, Ankara, 1938, s. 120.

²⁰ O. F. Köprülü, "Şeyhülislâm Kara-Çelebi Zade Abdülâziz Efendi ve Müftü Suyu", *Bellekten, XI / 41*, Ankara, 1947, s. 137.

eteğindeki *Gümgüm mesiresinden* alarak Namazgâh üzerinden Bursa'ya getirmiş ve şehirde kırkın üzerinde çeşme yaptırmıştır²¹. *Abdülazîz Efendi* bu çeşmeleri yaptırmadan önce, şehrin çeşmelerinin hiçbirinde musluk bulunmadığı ve bütün suların şarıl şarıl aktığı bilinmektedir. Aşağıda yer alan 1 numaralı tabloda, *Abdülazîz Efendi* tarafından bir su yolunun bakım ve onarımı için oluşturulan vakfa ait, 1795 senesi muhasebe verileri bulunmaktadır²². Vakfın akar vakfı sistemiyle çalıştığı ve senelik 22.944 akça gelir elde ettiği görülmektedir. Bu sisteme göre *Abdülazîz Efendi* vakfına gelir sağlayan sermayenin tamamı gayri menkullerden oluşmaktadır. Elde edilen gelirin 5790 akçalık miktarı, su kanallarının yapımı ve tamiri ile ilgilenen görevli olan *su yolcuya* verilmiştir. Geri kalan gelirler ise su kanallarının bakımı dışındaki hayır işlerine aktarılmıştır.

Tablo 1

<i>Vakfı'l-merhûm Müfti-i sâbık Abdülazîz Efendi berây-ı ta'mir-i mecrâ-yi âb-ı lezîz.</i>	
<i>Mütevelli: Fahrü'l-müderresini'l-kirâm es-seyyid el-hâc Mehmed Necmüddin Efendi</i>	
<i>İrad-ı vakfı'l-mezbûr mine'l-icarât fî sene-i kâmile 22.944 akça.</i>	
<i>Abdülazîz Efendi Vakfına Ait Gayri Menkuller</i>	<i>Gelir Miktarı (Akça)</i>
<i>İcâre-i odalar mahalle-i Şehâbeddin Paşa fî sene</i>	4164
<i>İcâre-i dükkân-ı demirci fî sene mahalle-i Yahşi Bey</i>	180
<i>İcâre-i hâne-i müfti der kurb-ı Câmî-i Kebîr fî sene</i>	5500
<i>İcâre-i hadâik-i karye-i Kozlu Virân fî sene</i>	500
<i>İcâre-i hadîka-i mahalle-i Tatarlar fî sene</i>	120
<i>İcâre-i âsiyâb 4 göz karye-i Depecik fî sene</i>	1080
<i>İcâre-i bıçğı der karye-i Kozlu Virân fî sene</i>	360
<i>İcâre-i kahvehâne der mahalle-i Muradiye fî sene</i>	360
<i>Mahsûl-ı zeytün</i>	6000
<i>İcâre-i dekâkin-ider sük-ı Kaygan fî sene</i>	4320
<i>İcâre-i dekâkin der kurb-ı mahkeme-i suğra fî sene</i>	360
<i>Yekûn icârât</i>	22.944

Gayri menkullerinden elde ettiği gelirlerle işleyişini sağlayan bu vakıf örneğinden sonra, sermayesindeki paraları işletmekle gelir elde eden diğer bir vakıf olarak, *Atmaca Sultan* ve *Karaca Muhiddin* tarafından *Alişir suyu* kanallarının tamiri için oluşturulan vakfı ele alabiliriz²³. *Para vakfı* siste-

²¹ M. Ş. Eğilmez, "Müftü Suyu", *Uludağ Dergisi* 22, Bursa, 1939, s. 57.

²² *Bursa Şer'îye Sicilleri*, B-245, 11b.

²³ *Bursa Şer'îye Sicilleri*, B-208, 9b.

miyle işletilen vakfın 1775-1776 senesi muhasebe kayıtlarında, sermayesi 2039,675 guruştur. Bu sermayenin işletilmesi sonucu 238,175 guruşluk *murâbaha* geliri elde edilmiştir. Vakıf yönetimi kazanılan gelirin 101,1 guruşluk kısmını harcarken, geriye kalan 137,075 guruşluk bölümünü kullanmayarak sermaye birikimi elde etmiştir. Yapılan harcamalara bakıldığında, su kanallarının tamiri için senelik 59,6 guruş, çeşmecinin ücreti için 20 guruş, mütevellînin maaşı için 20 guruş ve diğer masraflar için 1,5 guruş ödendiği görülmektedir. Sermayenin işletilmesi amacıyla vakfın borç verdiği şahıslar ise, aşağıda yer alan 2 numaralı tabloda gösterilmektedir. Şahıslara cinsiyet veya inanç yönünden bakıldığında, vakıf yönetimlerinin ayırım yapmadan ihtiyaç sahibi herkese borç para verebildiği görülmektedir.

Tablo 2

Borç Verilen Kişi	Oturduğu Mahalle	Verilen Para Miktarı (Guruş)
Es-seyyid İsmail Çelebi	Namazgâh	50
Abacı oğlu zevcesi Fatma	Şeyh Hamid	200
Abdünnebî oğlu Mehmed	Şeyh Hamid	10
Çoban kızı Fatma	Üçkuzlar	50
Osman Ağa zevcesi	Maksem	130
Es-seyyid el-hâc Mehmed	Molla Fenâri	100
Molla Mehmed bin Ebûbekir	Molla Fenâri	100
Habbaz Mehmed ve İbrahim	Şeyh Hamid	220
Zeynep Hatun	Molla Fenâri	41
Kutnici Salih	Elvân Bey	40
Es-seyyid Halil Çelebi	Molla Fenâri	40
Dikici Ali	Şeyh Konevî	30
Hafız Es-seyyid Molla İbrahim	Hazret-i Emir	82,5
Kütahyalı Ali	Molla Fenâri	60
Çoban Ali	Hazret-i Emir	35
Nalbandoğlu Mehmed	Maksem	10
Bazarcı zevcesi	Üçkuzlar	40
Dülger Dimitri	Demir Kapu	30
Kürt oğlu Mustafa	Kademerî	120
İbrahim validesi	Molla Fenâri	40
Değirmenci Ali ve oğlu Mehmed	Maksem	20
Aşçıoğlu İbrahim	Molla Fenâri	40
Molla Halil zevcesi Kezban	Molla Fenâri	160
Ene binti Toros	Kilisâ	40
Kara Mehmed bin Hacı Mustafa	Molla Fenâri	40
Tâbda el-hâc Mustafa	Maksem	50
İbrahim Ağa	Şeyh Konevî	120
Tahtari Hüseyin	Molla Fenâri	20
Biyed-i mütevellî-i mezbûr	----	121,175
Yekûn zimem		2039,675

Halkın ortak kullandığı çeşmelerin dışında, şahıslara ait hânelerde bulunan çeşmelerin bakım ve onarımının da, vakıflar tarafından karşılanmaktaydı. Örneğin, şehirde bulunan *Altıbarmak*, *Başçı İbrahim*, *Maksem*, *Alaca Mescîd*, *Şerafeddin Paşa*, *Hacılar*, *Sarı Abdullah* ve *Kirişçi Kızı* mahallelerindeki çeşmelerin ve su yollarının bakımı ve onarımı için oluşturulan vakfın, aynı zamanda bu mahallelerde oturan *Sitti Hatun* ve *Hacı Mahmud* hânelerine giden su yollarını da onardıkları görülmektedir²⁴. Bu noktada Bursa'da bulunan su kanallarının evler arasındaki şebeke sistemini izah etmek gerekmektedir.

Bursa'nın Osmanlı dönemindeki yerleşim alanları, Uludağ'ın eteğindeki eğimli sahalardır. Dolayısıyla Bursa sularının evden eve aktarılması bu eğim sayesinde kolay bir şekilde sağlanmıştır. Bu durumu *Evliyâ Çelebi*'nin sözleri güzel yansıtmaktadır: *Bursa şehri Cebel-i Ruhbanın eteklerine düşmekle cümle evler biri birinden büyük bulunmakla hânedan hâneye su cereyân etmek mümkündür*²⁵. Yukarıdan aşağıya akan su bir evden öbürüne geçmekte, çeşmeler bileşik kaplar sistemine göre çalışmakta ve musluk kullanılmamaktadır. Bu sisteme göre bir üst evden bir alt eve künkle gelen su, alt evin yaklaşık elli santim derinliği ve genişliğindeki mermer haznesine dolmaktadır. Haznenin taşma seviyesinin biraz altından bırakılan giderle suyun başka eve gönderilmesi sağlanmaktadır. Bu sistemde musluk bulunmamakta ve su sürekli akarak evden eve aktarılmaktadır. İlk bakıldığında evin mermer haznesi bir lavabo gibi düşünülebilir. Ancak bu mermer havuzlarda el yıkamak, bulaşık yıkamak ve benzeri temizlik faaliyetlerinde bulunmak söz konusu değildir. Suyu ihtiyacı olan ev halkı, bu haznedan bir kapla suyu dışarı alarak başka bir yerde kullanmakta, ya da büyük küpler içerisinde suyu depolamaktadır. Dolayısıyla bir haznedan çıkarak başka eve gönderilen su, temiz bir şekilde gitmektedir. Tabi zaman zaman bu durumun ihlal edilmesi nedeniyle şikâyetlerin olduğu da söz konusudur.

Konumuz ile ilgili başka arşiv kayıtlarına bakıldığında, bazı vakıfların; suyun kaynağının onarımı için kuruldukları görülmektedir. Bir şahıs tarafından bu amaçla oluşturulan vakfın 1581-1582 senesine ait muhasebe kayıtlarında; *berây-ı ta'mîr-i güher-i âb ki bi-ma'rûf Kavak Suyu der mahalle-i Molla Arab* ifadesi geçmektedir. Bu cümleye göre *Molla Arab mahallesinden geçen Kavak adlı suyun kaynağının tamiri vakfın asıl kuruluş amacıdır. Para vakfı sistemi ile işleyen vakfın 620 akçalık sermayesi, % 10 muâmele oranıyla ihtiyaç duyan şahıslara dağıtılmıştır. Bu işlem sonrası elde*

²⁴ *Bursa Şer'îye Sicilleri*, A-190, 139a.

²⁵ Z. Kurşun.- S. A. Kahraman ve Y. Dağlı., *Evliya Çelebi Seyehatnâmesi, Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu-Dizini*, 2. Kitap, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1999, s. 15.

edilen senelik 62 akçalık gelir ise, vakfın kuruluş amacı doğrultusunda harcanmıştır²⁶.

İncelediğimiz 18. yüzyıl kayıtlarında, su kanallarının tamiri için oluşturulduğunu tespit ettiğimiz para vakıfları içerisinde, en büyük sermayeye sahip bulunanı *Şeyh Ali Efendi* tarafından kurulmuştur. Vakfın sermayesinin 13.369,5 guruş olduğu ve bu paranın 67 kişiye kredi olarak verildiği görülmektedir. Vakfın geliri ile *Leziz suyu* için 999 guruş harcanmıştır²⁷.

Bursa'da su kanallarının bakımı ve tamiri için oluşturulan vakıflar içerisinde, en uzun süre varlığını devam ettireni, *Devlengeç suyu*na ait olanıdır. Uludağ eteğinde, *Suhtesekisi* adı verilen bölgenin üzerinde bulunan dağ arasındaki 15-20 yerden azar azar çıkan bu su, bir yere toplanarak *Suhtesekisi*'ne inerdi. Buradan ise *Namazgâh*'a inip, *Yeşil Hamamı*'na akardı. İnsan vücudunda meydana gelen iç hastalıkları, kireçlenmeyi ve vücudun bir yerindeki tutulma sonucu meydana gelen şişmeyi ortadan kaldırmakta, bu suyun benzerinin olmadığı bilinmekteydi. *Devlengeç suyu* sıcak içildiğinde idrar yollarını açar ve idrar yolunda meydana gelen taşları dahi eritirdi. *Yeşil Hamamı*'ndaki kurnadan akan bu suyun mermer kurnaları eritmesi ve hamamın mermerlerinin dilim dilim oluşu bu durumu doğrulamaktadır²⁸.

Yaptığımız inceleme sonucu, *Devlengeç suyu* vakfının 250 yıldan fazla varlığını devam ettirdiği görülmektedir. Bir su kaynağı ve su yolu için oluşturulan vakfın, bu kadar uzun süre varlığını devam ettirmesi, bu suyun lezzeti ve şehre sağladığı su potansiyeli ile ilgili olsa gerekir. Müslüman halk tarafından oluşturulan bu vakfın, 1560-1561 senesinde sermayesinin 9724 akça olduğu görülürken, 1795 senesinde sermaye miktarı 2970 guruşa, yani 356.400 akçaya yükselmiştir²⁹. Akça olarak sermayesinin aşırı arttığı görülse de, aradaki geçen zamanda akçanın değer kaybettiğini göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Ancak XVIII. yüzyıl Bursa *avârız vakıfları* içerisinde 356.400 akçalık para miktarı, sermaye açısından oldukça iyidir. Vakfın bu sermayesi 36 kişiye kredi olarak verilmiş ve bir yıl sonunda elde edilen 294,15 guruşluk nema gelirinin 191,15 guruşu su kanallarının tamirine, 60 guruşu çeşmeciye, geri kalan meblağı ise *mütevelli ve sâir harcamalara* verilmiştir.

Bursa'da soğuk içme suyu kanallarının yanı sıra, bahçelerin sulama kanallarının bakımı için de vakıflar kurulabiliyordu. *Hoca Ömer bin Hoca Ali vakfının* 1560-1561 senesi muhasebe kayıtlarında görülen, *meremmât-ı râh-ı âb-ı bağçe* ifadesiyle yapılan 104 akçalık harcama, bu duruma güzel

²⁶ *Bursa Şer'îye Sicilleri*, A-124, 21b.

²⁷ *Bursa Şer'îye Sicilleri*, B-245, 38a.

²⁸ H. T. Dağhoğlu, "Bursa Suları", *Türkün Dergisi* 9, Bursa, 1937, s. 7.

²⁹ *Bursa Şer'îye Sicilleri*, A- 83, 62b; B-245, 25a.

bir örnektir³⁰. Bunun dışında sıcak su kanallarının hamamlara taşınması için de, vakıflar harcamalarda bulunmaktaydılar. *Yıldırım Bâyezid*'in veziri olan *Çandarlı Ali Paşa*, yaptırdığı camisine vakıf olmak üzere bir de hamam binâ etmiştir. *Ali Paşa*'ya ait vakfın 1582-1583 yıllarına ait muhasebe kayıtlarında, bu hamama gelen su yollarının bakımı için 528 akçalık harcamanın yapıldığı görülmektedir³¹.

Su yollarının bakımı ve onarımı için oluşturulan vakıflar, belli başlı harcamalarda bulunmaktaydılar. Bu harcamalar başlıca iki kalemden meydana gelmektedir. Bunlardan birincisi; bakım ve onarım için gerekli malzemenin alınmasına yönelik harcamalar, ikincisi ise; bakım ve onarımı yapacak *çeşmeci* veya *su yolcu* gibi personelin ücretlerinin ödenmesine yönelik harcamalardır. Başlıca ihtiyaç duyulan malzemeler; *künk*, *talaş*, *künkleri birbirine yapıştırmada kullanılan lök* hazırlamak için *bezir*, *vernik*, *kil* ve sâireden oluşmaktadır. Su kanallarının sağlam olması ve kısa zaman içerisinde tahrip olmaması için, bu malzemelerin kaliteleri oldukça önem teşkil etmekteydi. Örneğin su künklerinin değişik kaliteleri bulunmakta ve künklerin kalitesi yapım ustalarına göre çeşitlilik göstermekteydi. Kanallarda kullanılan künklerin çapı, akacak suya ve *kefeke* bağlama durumuna göre değişmekteydi.

Çeşmelerin ve su kanallarının temizlenmesinde ve onarımında kullanılan en önemli malzemelerden bir tanesi talaş idi. Bursa mahallelerinde oluşturulan *avâriz vakıfları*, talaş alımı için gerekli olan meblağı da karşılamaktaydılar. Aşağıda transkribe edilerek gösterilen iki arşiv belgesi örneğindeki ifadelerle bakıldığında, Bursa'da bulunan çeşmelere ve sulara talaş bırakılması için, belirli vakıfların ödemeleri gereken bir miktar meblağın önceden kadı defterine kaydedilerek paylaştırıldığından bahsedilmektedir³². Ancak vakıfların verdiği paralar yetmediğinden, yeni bir liste oluşturularak adı geçen vakıfların gelir fazlalarından, şehrin ileri gelenlerinin oylarıyla tekrar ödemedede bulunmaları istenmektedir³³.

³⁰ *Bursa Şer'îye Sicilleri*, A- 83, 46b.

³¹ *Bursa Şer'îye Sicilleri*, A-124, 15b-16a.

³² *Bursa Şer'îye Sicilleri*, B-195, 67a.

³³ Şehrin ileri gelenleri olarak âyânların fonksiyonları için bkz. İnalçık H., "Centralization and Decentralization in Ottoman Administration", *Studies in Eighteenth Century Islamic History*, Edited by Thomas Naff and Roger Owen, Southern Illinois University Press, 1977, ss. 27-52.

Belge 1

Defter oldur ki, Mahmiye-i Burusada olan çeşmelere talaş ilkası için mukaddemâ bâ-defter-i kadı-ı Burusa evkaf-ı ma'lûmede ta'yîn olan meblağ ber-vechiyle kifâyet etmediği cümle ihbârıyla ta'mîr olmağın zikr-i âti evkafın zevâid ve taâmiyyelerinden yine â'yân-ı vilâyet reyleriyle zamm olunan vezâifdir ber-vech-i âti zikr olunur.

Der mahalle	Guruş	Der mahalle	Guruş
Kurşunlu	6	Said-i Fakih	6
Bedreddin	6	Şeker Hoca	6
Altubarmak	6	Şehabeddin Paşa	6
Veled-i Enbiya	4,5	Kanberler	6
Ahmed Dâi	3	Kirişçi Kızı	6
Ebî Şehme	3	Mantıcı	6
Başcı	6	Manastır	6
Timurtaş	6	Arab Mehmed	6
Veled-i Habîb	3	Yiğid-i Köhne	3
Hasan Paşa	3	Yiğid-i Cedîd	6
Hoşkadem Makremevî	6	Veled-i Yâniç	6
Duhter Şeref	6	Hoca Yunus	6
Reyhan Paşa	3	Yahşi Bey	6
Sivasiler	6	Kara Kâdi	6
Sağrancı Sunkur	6	Hoca Tayyib	3,5
Veled-i Kazzaz	6		

Belge 2

Medine-i Burusaya cereyân sulara talaş ilkası için bâ-defter-i hâkimü'ş-şer' evkaf-ı ma'lûmeden ta'yîn olunan meblağ ber-vechiyle kifâyet etmemekle cümle â'yân-ı belde taleb ve ma'rifetleriyle cümle ihbârıyla zamm olmağın bundan akdem Medine-i Burusa kadısı Derviş Mustafa Efendi tarafından i'tâ olunan mühürlü defterden mâadâ zevâid-i evkaf ve taâmiyyelerinden yine â'yân-ı belde ma'rifetleriyle zamm olunan vezâif-i defter budur ki, ber-vech-i âti zikr olunur.

<i>Der mahalle</i>	Guruş	<i>Der mahalle</i>	Guruş
<i>Hacı İlyas</i>	6	<i>Darphâne</i>	6
<i>Elvan Bey</i>	6	<i>Filiboz</i>	6
<i>Çerağ Bey</i>	6	<i>Muradiye</i>	6
<i>Kal'a Umur Bey</i>	6	<i>Veled-i Na'lband</i>	6
<i>Dâye Hatun</i>	6	<i>Kavaklı</i>	6
<i>Selçuk Hatun</i>	6	<i>Hamza Bey</i>	6
<i>Veled-i Sarayî</i>	6	<i>Maksem</i>	6
<i>Babü's-siccin</i>	6		

Su yollarının bakımı ve onarımı için oluşturulan vakıfların harcamalarının diğeri bir bölümü, *çeşmecilerin* ve *su yolcularının* ücretlerinin ödenmesi için yapılmaktaydı. Su kanallarının düzenli bir şekilde çalışması, bu vazîfelilerin işlerindeki ustalıkları ile yakından ilgiliydi. Künk döşemeyi ve terazi tutturmayı bilmeyen birisi çeşmeci olamazdı. Çeşmecileri en çok yıldırان ve korkutan olaylar depremler ve künklerin *kefeke* bağlayarak tıkanması sonucu patlak vermesiydi. Depremler su yollarının kaybolmasına neden olabilmekte ve suyun tekrar yatağına getirilmesi büyük bir sorun oluşturmaktaydı. *Kefeke* bağlayan künkler ise, suyun geçmesini engellediğinden, su geri teper ve künkün zayıf bir yerinde patlak vererek dışarı sızardı. Patlak yerin bulunması çok zor değildi, asıl sorun *kefeke* bağlayarak tıkanan künklerin yerinin tespit edilmesiydi.

Çeşmecilerin yaptıkları günlük işler belirliydi. Uludağ dergisinde bir yazarın hatıralarını anlattığı bir çalışmada, Mustafa adlı çeşmecinin günlük yaptığı işler bu konu hakkında önemli bilgiler vermektedir. “Çeşmeci her gün kıldan yapılmış iri, üç talaş torbasını sırtına yerleştirir, kalın asma dalından bükülerek yapılmış yere kadar değen bir çemberi omzuna asar ve mahallelerin çeşmelerini kontrole çıkardı. Omzunda taşıdığı asma dalı çemberi su künklerini temizlemek için kullanırdı, torbasındaki elenmiş tahta talaşlarını da çeşmelere döker künkleri bununla temizler, suların sık kefeke bağlamasını önlerdi, her eve uğradıkça kapıyı çalar ve içeri girerek çeşmeye talaş dökerdi. Çeşmecinin evinde yerden bir metre yüksekliğinde ve bir metre kare yüzeyinde, ve bu yüzeyin kenarları ise 10 cm. yüksekliğinde çevrilmiş tezgâh vazifesini gören bir masa vardı. Çeşmeci bu tezgâhın içinde alçıya bezir ve vernik karıştırarak lökün yapardı. Lökün künkleri birbirine yapıştırmak için kullanılan bir maddedir.

Bir adamın iyi bir çeşmeci olabilmesi, ya baba mesleğini devam ettirmesi ile, ya da küçükten itibaren bir çeşmecinin yanında çırak olarak çalışması ile mümkündür. İyi bir eğitim alan çırak, mesleğinde ehliyet gösterirse usta mertebesine yükselirdi. Çıraklık evresi kolay değildi. Çırak olan kişinin Bursa'daki suların adlarını, kaynak yerlerini ve geçit yollarını bilmesi gerekmekteydi. Her çeşmeci kendi kontrolünde bulunan suların huyunu ve geçiş yollarını bilmek durumundaydı. Suların huyu; suyun nereden ve nasıl geldiği, ne zamanlar çoğalıp ne zamanlar azaldığı, hangi aylarda sıcaklık ve soğukluk derecesinin değiştiği, künklerde kefeke bağlamasının ne derece olduğu, geçtiği yollarda lağımla ilgisinin olup olmadığı, sürat akışı ve terazisinin nasıl olduğu, ne kadar yükseltirirse akabildiği ile ilgili konulardır”³⁴.

Su yollarının bakımı için oluşturulan vakıflar hakkında bilgiler verirken, şehrin başlıca su kaynakları olan *Gökdere* ve *Pınarbaşı sularını* da ele almamız gerekmektedir. İncelediğimiz vakıfların birçoğu, bu iki su kaynağından ayrılan ve değişik adlarla anılan kolların bakımı için meydana getirilmiştir. Osmanlı döneminde Bursa şehrinin ana yerleşim birimleri içerisinde geçen başlıca dereler; *Karınca deresi*, *Namazgâh deresi*, *Gökdere* ve *Cilimboz deresidir*. Bu dereler içerisinde özellikle *Gökdere*, şehrin önemli bir bölümünün su ihtiyacını karşılamaktadır. Uludağ'ın orta kesimlerinde bulunan çay ve pınarlardan toplanıp Bursa'nın ortasından geçmekte olan *Gökdere suyunun*, Osmanlı döneminde 20'den fazla değirmeni döndürdüğü bilinmektedir. Derenin şehir içerisindeki aktığı yerler üzerinde *Maksem*, *Soğucakpınar*, *Setbaşı*, *Irgandı*, *Boyacıkulu*, *Meydancık* ve *Atpazarı köprüleri* bulunmaktaydı. Bursa'nın birçok mahallesi, *Gökdere*'den su almaktaydı³⁵. *Gökdere*, şehrin su ihtiyacının önemli bir kısmını karşıladığından, Bursa'da vakıfların büyük bir bölümü, kendi yapılarına veya mahallelerine gelen bu suyun aktığı kanalların tamiri için gelirlerinden pay ayırmışlardır. Örneğin *Karışdıran Süleyman Bey vakfının* 1559-1561 senelerine ait muhasebe kayıtlarında *meremmet-i râh-ı âb-ı Gökdere* ifadesiyle 770 akçalık harcamanın yapıldığı görülmektedir³⁶.

Gökdere suyu; *Manavzâde Oluğu* denilen yerden *Maksem* adı verilen mahalleye gelir, burada "*Naldeliği*, *Uğurluoğlu*, *Arap Hacı*, *Kız*, *Ayşe Bacı*, *Ebû İshak*, *Setbaşı*, *Demirölük*, *Davut Paşa*, *Tatarlar*, *Pirinç Hânı*, *Künbet* ve *Alipaşa*" adlarıyla küçük su yollarına ayrılırdı. *Gökdere suyunun Maksem*'den sonra bu su yolları vasıtasıyla ayrı yerlere ulaştığı görülmektedir.

³⁴ M. Alpalaca, "Bursa'nın Eski Çeşmeleri", *Uludağ Dergisi* 87, Bursa, 1948, s. 23-24.

³⁵ H. T. Dağlıoğlu, *y.z.e.*, 1937, s. 9.

³⁶ *Bursa Şer'iyeciler Sicilleri*, A-83, 2b, 3a.

Örneğin *Gökdere suyu*; *Arap Hacı* kolu ile, *Tahtakale* civarındaki *Paşa Çelebi Medresesi*'ne, *Acem Reis mahallesindeki* mescîdin avlusundaki çeşmeye, *Demirölük*'tan I. Murad'ın *Tuz Bazarındaki* çifte hamamına gitmektedir. *Naldeliği* denilen kol ile akan su ise, *Gökdere* üzerine yapılan bir kargir köprüden geçerek, *Karaağaç*, *Hoca Mehmed Karamanî*, *Kurtoğlu*, *Eşrefiler*, *Ishak Şah*, *Hacı Baba*, *Çıkrıkçıoğlu mahallelerine* akmaktaydı. Bunların dışında *Gökdere suyunun* ulaştığı bazı yerler şunlardır: *Alboyacılar Çarşısı*'nda *Karışdıran Süleyman Paşa Çeşmesi*'ne, *Muallimzâde*'nin *Alboyacılar*'daki boyacı dükkânlarına, *Koca İbrahim*'in *Galle Bazarındaki* çeşmesine, *Kavaklı Mescidi* önündeki *Sultan Mehmed*'in çeşmesine, *Kale*'de *Helvâî mahallesinde* *Sultan Mehmed*'in çeşmesine, eski *Tahtakale* yakınındaki *Kirişçi Kızı*'nın çifte kargir çeşmesine, *Şeker Hoca mahallesindeki* *Catalçeşme*'ye ve bu mahalledeki 36 eve akmaktadır³⁷.

Pınarbaşı suyu ise, Bursa hisarının ve şehrin yarısından fazlasının su ihtiyacını karşılamaktaydı³⁸. Şehrin yararlandığı en eski su kaynaklarından biri olan *Pınarbaşı suyunun*, kireç miktarı fazla olmasına rağmen uzun süre kullanıldığı bilinmektedir. *Pınarbaşı* semtinde *Pınarbaşı Câmi* kiblesi tarafında yer alan kaynaktan çıkan bu su, şehrin büyük bir kısmının kullanma suyu ihtiyacını temin eder. Kaynaktan kuzeye doğru ilerleyen su, geniş tuğla ile çevrili *çarşaf* adı verilen bir sahaya dökülür ve buradan şehrin değişik mahallelerine inen kollara ayrılırdı³⁹.

16. ve 18. yüzyıla ait vakıf muhasebe kayıtları içerisinde konumuz ile ilgili tespit ettiğimiz vakıflar, aşağıda tablolar halinde listelenmektedir. 3 numaralı tabloda, kayıtlarda adları belirtilmeyen su yollarının bakımı için vakfi bulunan diğer mahalleler ve vakıf kurucuları gösterilmektedir. 4 numaralı tabloda ise; vakfi bulunan suyun adı, vakfin kuruluş amacı, kayıtlarda mevcutsa vakfin kurucusu ve kurulduğu mahallenin adı belirtilmektedir. Ayrıca bu tabloda gösterilen vakıflar, sermayeleri açısından değerlendirilerek *para vakfi* veya *akar vakfi* olarak nitelendirilmiştir. Tablolarda kurucu adı yazılı olan vakıflar bir şahıs tarafından oluşturulmuşken, kurucu adı yazılı olmayan vakıflar ise, mahalle halkı tarafından ortaklaşa meydana getirilmiştir. Her iki tabloya bakıldığında, Bursa'da su yollarının bakımı amacıyla kurulmuş toplam 50 adet vakfin tespit edildiği görülmektedir. Ancak bu sayı, su yollarının bakımı için Bursa'da oluşturulmuş vakıfların tamamını göstermemektedir. Bursa'da başka amaçlarla oluşturulan *avâriz vakıflarına* ait giderleri gösteren belgelerde de, su kanallarının bakımı için harcamaların kaydedildiği dikkate alınırsa, bu işin

³⁷ K. Kepeci, *Bursa Kütüğü*, Bursa Eski Harfli Yazma ve Basma Eserler Kütüphanesi, Genel No: 4522, IV / 175.

³⁸ H. T. Dağlıoğlu, *y.z.e.*, 1937, s. 6.

³⁹ Uzer İ., "Bugünkü Bursa Suları VIII", *Uludağ Dergisi* 41, Bursa, 1941, s. 44.

birçok vakıf tarafından finanse edildiği görülmektedir. Neticede, temel ihtiyaç maddesi olan suyun değişik alanlarda kullanılma zorunluluğu, Bursa'da su yollarının tamiri hususunda halkın ciddî anlamda hizmet veren vakıflar kurmalarına neden olmuştur.

Tablo 3

Kayıtlarda adları belirtilmeyen su yollarının bakımı için vakfı bulunan diğer mahalleler ve kurucuları	
Mahalle-i Bâb-ı Zemîn	Mahalle-i Kiremitci (Hacı Abbas)
Mahalle-i Çekirge	Mahalle-i Süzen Kefen (Hacı Abbas)
Mahalle-i Dâye Hatun (Esir Mehmed Efendi)	Mahalle-i Şeyh Konevî
Mahalle-i Fazlullah Paşa	Mahalle-i Şeyh Konevî (Yalancı oğlu Abdullah)
Mahalle-i Gazi Hüdâvendigâr	Mahalle-i Tatarlar (Şeyh Ali Efendi)
Mahalle-i İsâ Bey Fenâri (Ayla Hatun)	Mahalle-i Umur Bey
Mahalle-i Kara Şeyh	Mahalle-i Yenice
Mahalle-i Kiremitci (Abdullah Efendi ve Aişe Hatun)	Mahalle-i Zeyniler (Köse Mehmed)

Tablo 4

Vakfı Bulunan Su Adları, Vâkıfın Adı ve Mahallesi	Vakfın Amacı	Vakfın Kayıtlarda Görüldüğü Yüzyıllar		Sermayesi Açısından Vakfın Niteliği
		16. yy.	18. yy.	
Âb-ı Aişe Bacı (Seyyid Hacı Yakup Ağa)	Mühimmât-ı âb		x	Para Vakfı
Âb-ı Akçağlayan (mahalle-i Zeyniler)	Ta'mîr-i mecrâ-yı âb		x	Para Vakfı
Âb-ı Ališir	Ta'mîr-i mecrâ-yı âb	x	x	Para Vakfı
Âb-ı Ališir (Karaca Muhiddin ve Atmaca Sultan)	Ta'mîr-i mecrâ-yı âb		x	Para Vakfı
Âb-ı Arab Hacı	Ta'mîr-i mecrâ-yı âb		x	Para Vakfı
Âb-ı Asâ (Zeynep Hatun der mahalle-i Hazret-i Emîr)	Ta'mîr-i mecrâ-yı âb		x	Para Vakfı
Âb-ı Cedîd (Adilhân Hatun)	Ta'mîr-i mecrâ-yı âb		x	Para Vakfı
Âb-ı Cedîd (Manavzâde Abdülgafur Efendi)	Ta'mîr-i mecrâ-yı âb		x	Akar Vakfı
Âb-ı Cedîd (Yeniçeri Ağası Seyyid Hacı Hasan Ağa der mahalle-i Kepezler)	Ta'mîr-i mecrâ-yı âb		x	Para Vakfı

Âb-1 Çatal Çeşme (Hacı Mustafa der mahalle-i Şeker Hoca)	Ta'mîr-i mecrâ-yı âb		x	Para Vakfi
Âb-1 Davullu	Ta'mîr-i mecrâ-yı âb		x	Para Vakfi
Âb-1 Devlengeç	Ta'mîr-i mecrâ-yı âb	x	x	Para Vakfi
Âb-1 Fındıklı	Ta'mîr-i mecrâ-yı âb		x	Para Vakfi
Âb-1 Gökdere	Râh-1 âb	x		Para Vakfi
Âb-1 Gümüş der mahalle-i Kara Ağaç	Ta'mîr-i mecrâ-yı âb		x	Para Vakfi
Âb-1 Hacı Veli der mahalle-i Kurşunlu	Ta'mîr-i mecrâ-yı âb		x	Para Vakfi
Âb-1 Hekimşah	Mühimmat-1 âb		x	Para Vakfi
Âb-1 İstabl-1 Bâyezid Paşa	Ta'mîr-i mecrâ-yı âb		x	Para Vakfi
Âb-1 Kara Şeyh	Ta'mîr-i çeşme		x	Para Vakfi
Âb-1 Kavak der mahalle-i Molla Arab	Ta'mîr-i güher-i âb	x		Para Vakfi
Âb-1 Kavak der mahalle-i Hacı İskender	Ta'mîr-i mecrâ-yı âb		x	Para Vakfi
Âb-1 Lezîz (Müfti-i sâbık Abdülaziz Efendi)	Ta'mîr-i mecrâ-yı âb		x	Akar Vakfi
Âb-1 Lezîz (Şeyh Ali Efendi)	Ta'mîr-i mecrâ-yı âb		x	Para Vakfi
Âb-1 Oluk der mahalle-i Kara Ağaç	Ta'mîr-i mecrâ-yı âb		x	Para Vakfi
Âb-1 Pınarbaşı (Abdal Çelebi der mahalle-i Timurtaş)	Ta'mîr-i mecrâ-yı âb		x	Para Vakfi
Âb-1 Pınarbaşı der mahalle-i Timurtaş	Ta'mîr-i mecrâ-yı âb		x	Para Vakfi
Âb-1 Reyhan Paşa	Ta'mîr-i mecrâ-yı âb		x	Para Vakfi
Âb-1 Sedbaşı (Seyyid Ali)	Ta'mîr-i mecrâ-yı âb		x	Para Vakfi
Âb-1 Seyyid Mehmed Usul der mahalle-i İstabl-1 Bâyezid Paşa	Ta'mîr-i mecrâ-yı âb		x	Para Vakfi
Âb-1 Şehir Oluğu (Hacı Mehmed Kefevî)	Ta'mîr-i mecrâ-yı âb		x	Para Vakfi
Âb-1 Umur Bey (Hacı Süleyman Ağa)	Ta'mîr-i mecrâ-yı âb		x	Para Vakfi
Âb-1 Yiğli der mahalle-i İstabl-1 Bayezid Paşa	Mühimmât		x	Para Vakfi
Âb-1 Zülâllı	Ta'mîr-i mecrâ-yı âb		x	Para Vakfi
Râh-1 Hasan (Hacı Mehmed Hamdi)	Ta'mîr-i mecrâ-yı âb		x	Para Vakfi